

EUZEBIUSZ Z CEZAREI

ŻYCIE KONSTANTYNA

Wstęp, tłumaczenie, przypisy
Teresa Wnętrzak

Wydawnictwo WAM
Kraków 2007

Tytuł oryginału
Eusebiou tou Pamphilou
eis ton bion tou makariou Konstantinou tou basileos
Podstawa tłumaczenia
Patrologiae cursus completus. Series Graeca
ed. J.-P. Migne, t. XX, Parisiis 1857, 910-1232

© Wydawnictwo WAM, 2007

Redakcja
Agnieszka Caba

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7318-952-2

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 012 62 93 200 • fax 012 429 50 03
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 012 62 93 254-256 • fax 012 430 32 10
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej
KSIĘGARNI INTERNETOWEJ
<http://WydawnictwoWAM.pl>
tel. 012 62 93 260 • fax 012 62 93 261

Drukarnia Wydawnictwa WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

SPIS TREŚCI

Od Tłumacza	5

Teresa Wnętrzak

KONSTANTYN WIELKI W OCZACH EUZEBIUSZA Z CEZAREI I W BADANIACH WSPÓŁCZESNYCH HISTORYKÓW

1. KONSTANTYN WIELKI I JEGO EPOKA	9
1.1. Od narodzin do bitwy przy Moście Mulwijskim	10
1.2. Nawrócenie na chrześcijaństwo	15
1.3. Sytuacja chrześcijan. Edykt mediolański	17
1.4. Wojny	20
1.5. Reforma armii	23
1.6. Reformy wewnętrzne	26
1.6.1. Ceremoniał dworski	26
1.6.2. Administracja	27
1.6.3. System monetarny	28
1.6.4. Nowa stolica	29
1.7. Cesarz chrześcijanin	30
1.8. Rozłamy w Kościele	34
1.8.1. Donatyści	35
1.8.2. Melecjanie	38
1.8.2. Arianie	39
1.9. Sobór w Nicei i synod w Tyrze	42
1.10. Rodzina cesarza	47
2. EUZEBIUSZ Z CEZAREI I JEGO TWÓRCZOŚĆ	50
2.1. Cezarea Palestyńska	50
2.2. Biografia Euzebiusza z Cezarei	51
2.3. Twórczość	52
2.3.1. Prace teologiczne	52
2.3.2. Prace historyczne	54
3. „ŻYCIE KONSTANTYNA”	57
3.1. Treść dzieła	57
3.2. Treść ideowa	59
3.3. <i>Życie Konstantyna</i> jako gatunek literacki	60
3.4. Elementy teologii politycznej Euzebiusza z Cezarei	62
3.4.1. Cesarstwo	63
3.4.2. Cesarz	66

3.4.3. Cesarz chrześcijański	71
3.4.4. Virtus cesarza chrześcijańskiego	76
3.4.5. Tyran	81
3.4.6. Cesarz chrześcijański jest zwierzchnikiem Kościoła	84
3.5. Źródła teologii politycznej Euzebiusza z Cezarei	89
3.5.1. Źródła chrześcijańskie	89
3.5.2. Źródła rzymskie	90
3.5.3. Źródła greckie	91
BIBLIOGRAFIA	94

Euzebiusz z Cezarei
ŻYCIE KONSTANTYNA

KSIĘGA I

1. Wstęp do książki. O śmierci Konstantyna	99
2. Ciąg dalszy wstępu	100
3. O Bogu, który obdarza czią królów pobożnych i przywodzi do zguby tyranów	100
4. Bóg uczcił Konstantyna	101
5. Jako jedynowładca panował ponad trzydzieści lat, żył ponad sześćdziesiąt	102
6. Był sługą Boga, zwycięzcą narodów	102
7. Porównanie z Cyrusem, królem Persów, i Aleksandrem Macedończykiem	103
8. Podbił prawie cały świat	103
9. Syn pobożnego cesarza pozostawił władzę cesarskim synom	104
10. Ta historia jest konieczna i pożyteczna dla oddziaływania moralnego	105
11. Jedynym przedmiotem niniejszej historii są miłe Bogu dokonania Konstantyna	106
12. Jak Mojżesz-Konstantyn był wychowywany w pałacach tyranów	106
13. O Konstancjuszu, jego ojcu, który nie chciał naśladować Dioklecjana, Maksymiana i Maksencjusza w prześladowaniu chrześcijan	107
14. Jak Konstancjusz, jego ojciec, kiedy Dioklecjan wypominał mu jego ubóstwo, napełnił swój skarbiec, a następnie oddał pieniądze tym, przez których zostały złożone	108
15. O prześladowaniu wywołanym przez kolegów	109
16. Jak Konstancjusz, ojciec, udając bałwochwalstwo, wypędził tych, którzy zgodzili się złożyć ofiarę, zatrzymał zaś w swoim pałacu pragnących wyznawać Chrystusa	110
17. O jego chrześcijańskim sposobie życia i postępowania	111

18. Po abdykacji Dioklecjana i Maksymiana pierwszym augustem był Konstancjusz, pobłogosławiony licznym potomstwem	111
19. O jego synu Konstancynie, który jako młodzieniec towarzyszył kiedyś Dioklecjanowi w podróży do Palestyny	112
20. Powrót Konstancyna do ojca z powodu intryg Dioklecjana	112
21. Śmierć Konstancjusza, który pozostawił syna, Konstancyna, jako cesarza .	113
22. Jak po pogrzebie Konstancjusza wojsko proklamowało Konstancyna augustem	114
23. Krótka wzmianka o upadku tyranów	114
24. Wolą Boga było, aby władzę cesarską uzyskał Konstancyn	115
25. Zwycięstwa Konstancyna nad barbarzyńcami i Brytami	115
26. Jak postanowił uwolnić Rzym od Maksencjusza	115
27. Po refleksji nad upadkiem tych, którzy oddawali boską cześć idolom, stanowczo wybrał chrześcijaństwo	116
28. Jak podczas gdy się modlił, Bóg zesłał mu wizję krzyża ze światła na niebie, chociaż było południe, z napisem upominającym, aby w nim zwyciężał	117
29. Jak Chrystusa Boga ukazał mu się we śnie i nakazał, by używał w wojnach znaku uczynionego na kształt krzyża	117
30. Sporządzenie tego znaku na podobieństwo krzyża	118
31. Opis znaku w kształcie krzyża, który Rzymianie nazywają teraz „labarum”	118
32. Jak Konstancyn stał się katechumenem i czytał Pismo Święte	119
33. O cudzołóstwach, jakich Maksencjusz dopuszczał się w Rzymie	119
34. Jak małżonka prefekta dla zachowania cnoty zadała sobie śmierć	120
35. Masakra ludu rzymskiego urządzona przez Maksencjusza	120
36. Praktyki magiczne Maksencjusza skierowane przeciwko Konstancynowi i brak żywności w Rzymie	121
37. Klęska wojsk Maksencjusza w Italii	121
38. Śmierć Maksencjusza na moście rzeki Tyber	121
39. Wejście Konstancyna do Rzymu	122
40. O posągu Konstancyna i jego inskrypcji	123
41. Radość w prowincjach, akty łaskawości Konstancyna	123
42. Zaszczyty przyznawane biskupom, budowa kościołów	124
43. Dobrodziejstwa Konstancyna świadczone ubogim	124
44. Jak uczestniczył w synodach biskupów	125
45. Jego cierpliwość wobec nierozsądnych	125
46. Zwycięstwa nad barbarzyńcami	126
47. Śmierć Maksymina oraz innych, którzy próbowali spiskować, co Konstancyn odkrył przez objawienie Boże	126
48. Święto decennaliów Konstancyna	127
49. Jak Licyniusz gnębił uciskiem Wschód	127
50. Jak Licyniusz usiłował spiskować przeciwko Konstancynowi	128
51. Intrygi Licyniusza przeciwko biskupom, uniemożliwianie synodów	128

52. Wypędzenia chrześcijan i konfiskaty mienia	129
53. Edykt, że kobiety nie mogą gromadzić się w kościołach razem z mężczyznami	130
54. Ci, którzy odmówią złożenia ofiar, mają być zdymisjonowani z wojska, przebywający w więzieniach nie będą otrzymywać pożywienia	130
55. O łamaniu prawa i chciwości Licyniusza	130
56. Ostatecznie przedsięwziął wszczęcie prześladowania	131
57. Maksymian, pogwałcony wrzodem przetokowym i robakami, wydał edykt na korzyść chrześcijan	132
58. Maksymin, prześladowca chrześcijan, zmuszony do ucieczki ukrył się pod przebraniem niewolnika	133
59. Maksymin, którego choroba uczyniła ślepcem, wydał edykt na korzyść chrześcijan	134

KSIĘGA II

1. Ukryte prześladowanie Licyniusza, który spowodował śmierć pewnych biskupów w Amazji Pontyjskiej	135
2. Niszczenie kościołów, egzekucje biskupów	135
3. Jak Konstantyn zaniepokoił się z powodu chrześcijan, którym groziło prześladowanie	136
4. Konstantyn przygotowywał się do wojny przez modlitwy, zaś Licyniusz przez praktyki wróżbiarskie	137
5. Co Licyniusz powiedział o idolach, a co o Chrystusie, gdy składał ofiary w gaju	137
6. Zjawy, które widziano w miastach podległych Licyniuszowi, mające postać przechodzących przez nie wojsk Konstantyna	138
7. W bitwach odnoszono zwycięstwo tam, gdzie obecny był znak w postaci krzyża	139
8. Zostało wybranych pięćdziesięciu mężczyzn, aby nosili krzyż	139
9. Jeden z noszących krzyż, który zbiegł ze swego posterunku, został zabity, zaś ten, który wiernie wytrwał w służbie, został ocalony	139
10. Inne bitwy i zwycięstwa Konstantyna	140
11. Ucieczka i czary Licyniusza	140
12. Konstantyn, po modlitwie w swoim namiocie, odniósł zwycięstwo	140
13. Ludzkie traktowanie jeńców wojennych	141
14. Jeszcze o modlitwach w namiocie	141
15. Zdradliwa przyjaźń i bałwochwalstwo Licyniusza	142
16. Licyniusz doradzał żołnierzom, aby nie atakowali krzyża	142
17. Zwycięstwo Konstantyna	142
18. Śmierć Licyniusza i świętowanie zwycięstwa	143
19. Radość i uroczyste zgromadzenia	143
20. Dekrety Konstantyna na korzyść wyznawców	144

21. Ustawy odnoszące się do męczenników oraz własności kościelnej	144
22. Jak zdobył przychyłość ludu	145
23. Ogłosił, że Bóg jest sprawcą jego powodzenia; jego reskrypty	145
24. Prawo Konstancyntyna o pobożności względem Boga i o religii chrześcijańskiej	145
25. Przykłady z dawnych czasów	146
26. O prześladowanych i prześladowcach	147
27. Prześladowanie stało się przyczyną upadku agresorów	147
28. Bóg wybrał Konstancyntyna na swego sługę w udzielaniu dóbr	147
29. Wyrazy pobożności Konstancyntyna względem Boga i pochwała wyznawców	148
30. Prawo przyznające zwolnienie z wygnania, służby w radach miejskich i konfiskaty własności	149
31. Podobne zwolnienie udzielone wygnanym na wyspy	149
32. To samo dla tych, których haniebnie zatrudniono w kopalniach i przy pracach publicznych	150
33. O wyznawcach, którzy pełnili służbę w wojsku	150
34. Uwolnienie ludzi stanu wolnego, którzy zostali skazani na służbę w pomieszczeniach kobiecych albo na niewolę	150
35. O dziedziczeniu dóbr po męczennikach i wyznawcach oraz o osobach skazanych na wygnanie i konfiskatę majątku	151
36. Dziedzictwo po tych, którzy nie mają krewnych, otrzymuje Kościoł; pozostają też w mocy darowizny poczynione przez takie osoby	151
37. Zatrzymujący nielegalnie tego rodzaju grunty, ogrody i domy zobowiązani są do ich oddania, z wyjątkiem bieżących plonów	152
38. Jak powinny być składane prośby w takich sprawach	152
39. Skarb musi zwrócić Kościołowi grunty, ogrody, zabudowania	152
40. Groby męczenników i cmentarze rozkazujemy oddać Kościołom	153
41. Ci, którzy nabyli własność należącą do Kościołów albo otrzymali w darze, zobowiązani są do jej zwrotu	153
42. Skwapliwa zachęta do oddawania czci Bogu	153
43. Jak rozporządzenia Konstancyntyna były wprowadzane w życie	154
44. Wprowadzał chrześcijan na urzędy zarządców prowincji, zaś poganom na tych stanowiskach zabronił składania ofiar	154
45. O prawach zabraniających składania ofiar, nakazujących zaś budowę kościół	154
46. List Konstancyntyna do Euzebiusza i innych biskupów w sprawie budowy kościół, zalecający odbudowę starych i wnoszenie nowych o większych wymiarach, przy współdziałaniu zarządców prowincji	155
47. Napisał list z potępieniem bałwochwalstwa	156
48. Edykt Konstancyntyna do ludności prowincji dotyczący błędu politeizmu; wstęp z kilkoma uwagami o cnocie i występku	156
49. O pobożnym ojcu Konstancyntyna i o prześladowcach Dioklecjanie i Maksymianie	156

50. Prześladowanie rozpoczęło się od oświadczenia wyroczni Apollina, że nie może wieszczyć z powodu „sprawiedliwych ludzi”	157
51. Jak Konstantyn będący jeszcze młodzieńcem usłyszał od tego, który napisał edykt o prześladowaniu, że „sprawiedliwi ludzie” są chrześcijanami	157
52. Wielorakie formy tortur i kar stosowane przeciwko chrześcijanom	157
53. Barbarzyńcy życzliwie przyjęli chrześcijan	158
54. Jaka kara przyszła na tych, którzy z powodu słów wyroczni rozpętali prześladowanie	158
55. Konstantyn oddaje chwałę Bogu, przyznaje się do symbolu krzyża, modli się za Kościół i za lud	158
56. Modli się, aby wszyscy byli chrześcijanami, nikogo jednak nie przymusza	159
57. Głosi chwałę Boga, który przez swego Syna dał światło błędzącym	159
58. Ponownie oddaje chwałę Bogu za Jego rządy nad światem	159
59. Chwali Boga niezmiennie nauczającego dobra	160
60. Upomnienie w zakończeniu edyktu, aby nikt nie czynił przykrości swemu sąsiadowi	160
61. Jak w Aleksandrii zrodziły się kontrowersje z powodu sprawy Ariusza	161
62. O samym Ariuszu i o melecjanach	162
63. Jak Konstantyn wysłał legata i list o pokoju	162
64. List Konstantyna do biskupa Aleksandra i prezbitera Ariusza	163
65. Jego nieustanna troska o pokój	163
66. Uporządkował też kontrowersje, które powstały w Afryce	163
67. Religia rozpoczęła się na Wschodzie	163
68. Zasmucony z powodu niezgody doradza pokój	164
69. Źródło kontrowersji między Aleksandrem i Ariuszem oraz że tego rodzaju kwestie nie powinny być przedmiotem dyskusji	164
70. Zachęta do zgody	165
71. Nie należy spierać się o słowa, które same w sobie nie mają wielkiego znaczenia	165
72. Niepokój o sprawy religii zmusił bardzo bolejącego cesarza do wylewania łez, a jego zamierzona podróż na Wschód musiała zostać z tego powodu odłożona	167
73. Kontrowersje nie straciły na sile nawet po tym liście	167

KSIEGA III

1. Porównanie pobożności Konstantyna z niegodziwością prześladowców	168
2. Jeszcze o pobożności Konstantyna otwarcie wyznającego znak krzyża	169
3. O jego obrazie uwieńczonym krzyżem, a na dole mającym smoka	170
4. Dalsze uwagi o kontrowersjach wywołanych w Egipcie przez Ariusza	170
5. Niezgoda dotycząca święta Wielkanocy	171

6. Jak rozkazał, że sobór ma odbywać się w Nicei	171
7. O soborze powszechnym, na którym byli obecni biskupi ze wszystkich krajów	172
8. Tak jak opowiadają Dzieje Apostolskie, zgromadzenie tworzyli przedstawiciele różnych narodów	173
9. O cnocie i o wieku dwustu pięćdziesięciu biskupów	173
10. Obrady soboru w pałacu. Konstantyn wszedł i zasiadł razem z biskupami	174
11. Milczenie soboru, potem kilka słów biskupa Euzebiusza	174
12. Mowa Konstantyna o pokoju	175
13. W jaki sposób doprowadził do zgody spierających się biskupów	176
14. Deklaracja jedności soboru w sprawie wiary i obchodzenia święta Wielkanocy	176
15. Jak Konstantyn podjął biskupów gością z okazji swoich wicennialiów	177
16. Dary dla biskupów, listy ogólne do wszystkich	177
17. List Konstantyna do Kościołów o soborze w Nicei	177
18. Mówi o zgodzie co do święta Wielkanocy i przeciwko praktykom Żydów	178
19. Wezwanie, aby poszła za tym przykładem większa część świata	179
20. Nawoływanie do posłuszeństwa dekretowi soboru	180
21. Zalecenie dla biskupów opuszczających sobór, aby zachowali zgodę	180
22. Jak odesłał jednych, do drugich zaś napisał, i o rozdawaniu pieniędzy	181
23. Jak napisał do Egipcjan z wezwaniem do pokoju	181
24. O tym, że często pisał listy o charakterze religijnym do biskupów i do ludu	182
25. Jak rozkazał zbudować w Jerozolimie kościół w świętym miejscu Zmartwychwstania naszego Zbawiciela	182
26. Bezbożni zakryli Święty Grób zwałami ziemi i posągami bożków	182
27. Konstantyn rozkazał, żeby materiał ze świątyn pogańskich i sama ziemia były wyniesione jak najdalej	184
28. Odkrycie Najświętszego Grobu	184
29. Jak napisał w sprawie budowy kościoła do namiestników prowincji i do biskupa Makariusza	184
30. List Konstantyna do Makariusza o budowie kościoła Zbawiciela	185
31. Budynek powinien przewyższać wszystkie kościoły świata pięknnością swoich ścian, kolumn i marmurów	186
32. O instrukcjach dla namiestników co do piękności sklepienia, a także o pracownikach i o materiałach	186
33. Jak został zbudowany kościół Zbawiciela zapowiadany przez proroków jako Nowa Jerozolima	187
34. Opis budowli Najświętszego Grobu	187
35. Opis atrium wewnętrznego i portyków	187
36. Opis ścian, dachu, dekoracji i złoceń budynku bazyliki	188
37. Opis podwójnych portyków po obu stronach i trzech bram wschodnich	188
38. Opis absydy i dwunastu kolumn z ich misami	188
39. Opis atrium, krużganków i przedsionków	188

40. O wielkiej ilości ofiarowanych darów	189
41. O budowie kościoła w Betlejem i na Górze Oliwnej	189
42. Cesarzowa Helena, matka Konstantyna, odwiedzając niegdyś wspomniane miejsca w celach religijnych, zbudowała te kościoły	189
43. Dalsze uwagi o kościołach w Betlejem	190
44. O szlachetności i dobroczynności Heleny	191
45. Pobożne zachowanie Heleny w kościołach	191
46. Jak sporządziła testament i zmarła w wieku osiemdziesięciu lat	192
47. Jak Konstantyn pochował matkę i jak okazywał jej szacunek za życia	182
48. Jak w Konstantynopolu zbudował kościoły na cześć męczenników i jak całkowicie usunął kult idoli	193
49. Znak krzyża w pałacu i przedstawienie Daniela na fontannach publicznych	193
50. O kościołach wzniesionych w Nikomedii i w innych miastach	193
51. Rozkazał, żeby powstał kościół w Mamre	194
52. List Konstantyna do Euzebiusza dotyczący Mamre	194
53. W tym miejscu Zbawiciel dał się ujrzeć Abrahamowi	195
54. Zniszczenie świątyń idoli i posągów bóstw	196
55. Zburzenie świątyni w Aphaka w Fenicji i zlikwidowanie praktyk rozpusty	197
56. Zburzenie świątyni Eskulapa w Ajgaj	198
57. Jak Hellenowie, potępiając kult idoli, zwracali się ku poznaniu Boga	199
58. Jak zburzył świątynię Wenus w Heliopolis i zbudował pierwszy kościół w tym mieście	200
59. O zamieszkach w Antiochii z powodu Eustacjusza	201
60. List Konstantyna do mieszkańców Antiochii, aby nie chcieli zabierać z Cezarei Euzebiusza, ale poszukali kogo innego	202
61. List Konstantyna do Euzebiusza chwaliący go za odmowę przyjęcia biskupstwa Antiochii	205
62. List Konstantyna do synodu potępiający zabieranie Euzebiusza z Cezarei	206
63. Jak z gorliwością przystąpił do wytepienia herezji	207
64. Edykt Konstantyna przeciwko heretykom	208
65. O odebraniu heretykom miejsc ich spotkań	209
66. Jak po znalezieniu u heretyków zakazanych ksiąg wielu z nich powróciło do Kościoła katolickiego	210

KSIĘGA IV

1. Jak bardzo wielu uhonorował darami i awansami na wysokie stanowiska ...	212
2. Darowanie czwartej części podatków	213
3. Zrównanie nadmiernie obciążających podatków	213
4. Przegrywającym w procesach dotyczących spraw pieniężnych okazywał hojność z własnych zasobów	213

5. Podporządkowanie Scytów zwyciężonych przez znak naszego Zbawiciela	214
6. Podbój Sarmatów w następstwie rebelii ich niewolników	214
7. Posłowie różnych narodów barbarzyńskich otrzymują od naszego cesarza prezenty	214
8. Napisał także do króla Persów, który wysłał do niego poselstwo, w sprawie chrześcijan w jego królestwie	215
9. List Konstantyna Augusta do Sapora, króla Persów, zawierający najpobożniejsze wyznanie Boga i Chrystusa	215
10. Przeciwno idolom i słowa głoszące chwałę Boga	216
11. Przeciwno tyranom i prześladowcom i o wzięciu do niewoli Waleriana	216
12. Oświadcza, że jako świadek upadku prześladowców teraz cieszy się z pokoju będącego udziałem chrześcijan	217
13. Zwraca się do niego o życzliwość względem chrześcijan w jego kraju	217
14. Jak gorliwe modlitwy Konstantyna zapewniły pokój chrześcijanom	217
15. Na monetach i na portretach kazał przedstawiać się w postawie modlitewnej	218
16. Zabronił prawem, by jego wizerunki umieszczane były w świątyniach idoli	218
17. O jego modlitwach w pałacu i o czytaniu Pism Świętych	218
18. Ustanowił prawo, że należy czcić dzień Pański i dzień Przygotowania	218
19. Nawet żołnierzom pogańskim nakazał modlić się w dniu Pańskim	219
20. Słowa modlitwy danej przez Konstantyna jego żołnierzom	220
21. Rozkazał, aby znak krzyża Zbawiciela był na tarczach żołnierzy	220
22. O jego gorliwości w modlitwie i czci, jaką oddawał świętu Wielkanocy ...	220
23. Jak zabronił kultu idoli, czcił zaś męczenników i obchodził święta kościelne	220
24. Powiedział, że jest jakby biskupem w sprawach zewnętrznych	221
25. Zakaz ofiar, wtajemniczeń w misteria i walk gladiatorских oraz wytepienie nieczystości związanej z kultem Nilu	222
26. Poprawka ustawy odnoszącej się do bezdzietnych i prawa o testamentach	222
27. Pośród innych zarządzeń stanowi, że chrześcijanie nie mogą być niewolnikami Żydów i potwierdza ważność decyzji synodów	224
28. Jego dary dla Kościołów oraz udzielanie wsparcia dziewczom i ubogim ...	224
29. Układanie mów i deklamacje Konstantyna	224
30. Pewnemu chciwemu człowiekowi nakreślił wymiary grobowca i tak go zawstydził	226
31. Drwiono z niego z powodu zbyt wielkiej życzliwości dla ludzi	226
32. O mowie Konstantyna, którą napisał do zgromadzenia świętych	226
33. Jak na stojąco wysłuchał deklamacji Euzebiusza na cześć Grobu Zbawiciela	226
34. Napisał do Euzebiusza o święcie Wielkanocy i o Świętych Księgach	227

35. List Konstantyna do Euzebiusza z pochwałą jego rozważań o święcie Wielkanocy	227
36. List Konstantyna do Euzebiusza o przygotowaniu kopii Ksiąg Świętych ..	228
37. Jak zostały wykonane księgi	228
38. Jak miasto targowe Gaza stało się miastem chrześcijańskim i przyjęło nazwę Konstantia	229
39. Pewne miejsce w Fenicji także stało się miastem, w innych miastach porzucono kult idoli i zbudowano kościoły	229
40. Na trzy decennalia trzech swoich synów publicznie ogłaszał cezarami, celebrował poświęcenie martyrionu w Jerozolimie	229
41. Z powodu kontrowersji powstałych w Egipcie zarządził, aby w tym czasie odbył się synod w Tyrze	230
42. List Konstantyna do synodu w Tyrze	231
43. Biskupi ze wszystkich prowincji wzięli udział w święcie poświęcenia nowej świątyni w Jerozolimie	232
44. O ich przyjęciu przez notariusza Marianusa, rozdawaniu pieniędzy ubogim oraz o ofiarach złożonych kościołowi	233
45. Różne wystąpienia biskupów na zgromadzeniu, w tym Euzebiusza, autora tego dzieła	233
46. Następnie Euzebiusz przed samym Konstantynem wygłosił mowę z opisem martyrionu Zbawiciela oraz mowę na trzydziestolecie	233
47. Sobór w Nicei odbył się na dwudziestolecie, a poświęcenie kościoła w Jerozolimie na trzydziestolecie rządów Konstantyna	234
48. Konstantyn nie był zadowolony, gdy ktoś chwalił go nadmiernie	234
49. Małżeństwo jego syna, cezara Konstancjusza	234
50. Poselstwo i dary od Indów	235
51. Konstantyn podzielił Cesarstwo pomiędzy trzech synów i kształcił ich w sztuce rządzenia oraz uczył powinności religijnych	235
52. Kiedy osiągnęli wiek męski, był ich przewodnikiem w drodze do pobożności	235
53. Rządził około trzydziestu dwóch lat, żył ponad sześćdziesiąt i nadal zachowywał dobre zdrowie	236
54. O tych, którzy nadużywali jego niezmiernej życzliwości z powodu chciwości i hipokryzji	236
55. Do ostatniego dnia życia Konstantyn pisał mowy	237
56. Na ekspedycję przeciwko Persom zabrał z sobą biskupów i namiot w kształcie kościoła	238
57. Jak przyjął poselstwo od Persów i wraz z innymi spędził na czuwaniu noc wigilii święta Wielkanocy	238
58. O budowlu martyrionu pod wezwaniem apostołów w Konstantynopolu	238
59. Dalszy opis samego martyrionu	239
60. W świątyni zbudował dla siebie grobowiec na miejsce pochówku	239
61. Choroba w Helenopolis i modlitwy oraz chrzest	239
62. Konstantyn zwraca się do biskupów o udzielenie chrztu	240

63. Jak po przyjęciu chrztu chwalił Boga	241
64. Śmierć Konstantyna w południe święta Pięćdziesiątnicy	241
65. Lament żołnierzy i ich oficerów	242
66. Przeniesienie ciała z Nikomedii do pałacu w Konstantynopolu	242
67. Po śmierci otrzymywał od towarzyszy i od innych te same honory co za życia	243
68. Rezolucją armii tytuł augusta został przeniesiony odtąd na jego synów	243
69. Żałoba po Konstantynie w Rzymie i cześć oddawana mu tam po śmierci w malowanych obrazach	244
70. Pochowanie ciała cesarza w Konstantynopolu przez jego syna Konstancjusza	244
71. Obrzędy święte sprawowane w kościele Świętych Apostołów z okazji pogrzebu Konstantyna	245
72. O ptaku Feniksie	245
73. Na monetach Konstantyn przedstawiany był jako wstępujący do nieba	245
74. Czczony przez niego Bóg zasłużenie uczcił go wzajemnie	246
75. Wszystkich poprzednich cesarzy Konstantyn przewyższył pobożnością	246
INDEKS OSÓB, NAZW ETNICZNYCH I GEOGRAFICZNYCH	247

OD TŁUMACZA

Niniejsze tłumaczenie *Życia Konstantyna*, pierwsze w języku polskim, opiera się na tekście wydanym przez J. P. Migne'a: *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, *Patrologiae Graecae* tomus XX, 1857-1886. W swym układzie zewnętrznym przekład polski stara się możliwie zachować układ oryginału. Dlatego poszczególne rozdziały dzieła opatrzone zostały numerem i tytułem. Dla przejrzystości i ułatwienia lektury spis tytułów rozdziałów podano także w spisie treści, zatem zrezygnowano z wyliczania rozdziałów na początku każdej księgi, jak ma to miejsce w wydaniu krytycznym.

W zakresie nazewnictwa stosowano następujące zasady: nazwy geograficzne i osobowe podawano w miarę możliwości w brzmieniu tradycyjnym: Rzym, Konstantynopol, a nie Roma czy Konstantinopolis, jedynie nazwy i imiona rzadko spotykane pozostawiono w brzmieniu oryginalnym, łacińskim lub greckim. Miejsca Pisma Świętego przytoczone zostały w tłumaczeniu własnym według tekstu Euzebiusza.

Obecne wydanie przekładu zostało opatrzone wstępem i przypisami. Mają one jednak charakter komentarza historycznego, a nie rozbioru krytycznego, bowiem w przeciwnym razie objaśnienia musiałyby przybrać rozmiary zbyt wielkie i stanowić całokształt historii politycznej i kościelnej epoki Konstantyna. Komentarz musi się więc z konieczności ograniczać do wskazówek najniezbędniejszych i służyć tylko do tego, aby umożliwić i ułatwić rozumienie treści i wprowadzić Czytelnika w lekturę tekstu Euzebiusza. We właściwym odczytaniu dzieła biskupa Cezarei szczególnie pomocna jest część komentarza poświęcona zagadnieniom literackim (charakterystyka *Życia Konstantyna* ze względu na jego specyficzny gatunek literacki) oraz ideologicznym. Ta część komentarza oparta została przede wszystkim na znakomitej pracy włoskiego uczonego Raffaele Fariny, *L'im-*

pero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea, Zurich 1966. Przygotowane w oparciu o najnowszą literaturę przedmiotu przypisy, o charakterze głównie historycznym, w zamierzeniach ich autorki stanowią ciągle komentarz objaśniający, a gdy jest taka potrzeba, korygujący i uzupełniający przekaz Euzebiusza, tak by Czytelnik w trakcie lektury tekstu nie musiał sięgać do opracowań szczegółowych. Wobec tego zrezygnowano z odsyłania do nich Czytelnika i nie podawano w przypisach prac, na których oparte zostały poszczególne informacje wstępu czy komentarzy. Na końcu wstępu podano natomiast bibliografię, w której znajdują się również opisy bibliograficzne prac wykorzystanych przy opracowaniu zarówno wstępu, jak i przypisów.

Obecne wydanie dzieła Euzebiusza z Cezarei pozwoli zaspokoić potrzeby szerokich kręgów odbiorców tego rodzaju źródeł poznania, poznania tak historii Rzymu i historii Kościoła, jak i historii naszej cywilizacji i kultury w ogóle.

1. KONSTANTYN WIELKI I JEGO EPOKA

Cesarz Konstantyn Wielki (Caius Flavius Valerius Aurelius Claudius Constantinus) należy do najbardziej znanych cesarzy rzymskich¹. Z jego osobą łączy się przede wszystkim zmiana polityki Cesarstwa wobec chrześcijaństwa. W konsekwencji w *Imperium Romanum* dokonał się w IV wieku zasadniczy zwrot, kiedy to z pogańskiego stało się państwem chrześcijańskim. Niektórzy historycy posługują się pojęciem „przełom konstantyński”, upatrując w Konstantynie inicjatora i realizatora owego procesu przemian. Kiedy mówimy o przełomie konstantyńskim, myślimy o epokowym czynie cesarza Konstantyna, który po okresie prześladowań nie tylko uznał Kościół, ale także związał go z państwem. Konstantyn podjął histo-

¹ Do najważniejszych źródeł starożytnych dotyczących rządów Konstantyna należą: *Panegyrici Latini*, IV-XII – anonimowe przemówienia i petycje do Konstancjusza, Konstantyna etc.; *Adversus nationes* – utwór ARNOBIUSZA napisany po 295 roku, oraz *De mortibus persecutorum* LAKTANCJUSZA, dzieło powstałe po 314 roku (te ostatnie to chrześcijańskie pisma polemiczne, pełne aluzji do wydarzeń współczesnych; o stosunku Laktancjusza do Konstantyna zob. T. D. BARNES, *Lactantius and Constantine*, „Journal of Roman Studies” 1973, 29n.; EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Historia kościelna*, VIII-IX, tłum. A. LISIECKI, Poznań 1924 (repr. 1993), przekład w oparciu o wydanie: EUSEBIUS, *Kirchengeschichte*, wyd. E. SCHWARZ, Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Leipzig 1903-1909; EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *De vita Constantini – Eusebii Pamphili Caesariensis Episcopi, De vita beatissimi imperatoris Constantini*, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca, tomus XX, ed. J. P. MIGNE, Paris 1864; AURELIUS WIKTOR, *Caesares*, 39-41; *Epitome de Caesaribus*, 39-40 – *Sexti Aurelii Victoris Liber de Caesaribus, praecedunt Origo gentis Romanae et Liber de viris illustribus urbis Romae, subsequitur Epitome de Caesaribus*, wyd. F. PICHLMAYER, z poprawkami R. GRUNDELA, BSGRT, Leipzig 1970 (repr. 1993); EUTROPIUSZ, *Eutropii Breviarium ab urbe condita*, IX, wyd. C. SANTINI, BSGRT, Leipzig 1979; ZOSIMOS, (ZOSIMUS), *Historia nova*, II, wyd. L. MENDELSSOHN, Leipzig 1887 (repr. Hildesheim 1967), tłum. H. CICHOCKA, opr. E. WIPSYCKA, Warszawa 1993.

ryczną decyzję, która wpłynęła zasadniczo na dalsze dzieje kultury antycznej. Połączył państwo i Kościół, jako pierwszy z cesarzy przejął zwierzchnictwo nad sprawami kościelnymi, z drugiej zaś strony powierzył Kościołowi zadania państwowe. Od czasów Konstantyna chrześcijaństwo miało jeszcze długą drogę do przebycia, zanim stało się uniwersalną religią *Imperium Romanum*. Z wyjątkiem może Syrii, Azji Mniejszej i Aleksandrii liczba chrześcijan nigdzie nie przekraczała połowy ludności – w Rzymie i na Zachodzie stanowili oni mniejszość. Jednakże już we wszystkich prowincjach mieli swoje ośrodki kultu, kler chrześcijański stał się warstwą o wielkich wpływach, a co najważniejsze, chrześcijaństwo zyskało w Cesarstwie sympatię ogromnej części inteligencji. W połowie IV stulecia niechętny nowej wierze, lecz uczciwy cesarz Julian Apostata, ostatni obrońca starego porządku, musiał przyznać, że chrześcijaństwo odniosło w świecie rzymskim ostateczny triumf.

1.1. OD NARODZIN DO BITWY PRZY MOŚCIE MULWIJSKIM

Konstantyn urodził się 27 lutego ok. 272 roku w Naissus w Górnej Mezji (dziś Nisz w Serbii). Był synem jednego ze współrządców cesarza Dioklecjana, Konstancjusza I (Caius Flavius Constantius), który w ramach stworzonej przez Dioklecjana tetrarchii² sprawował władzę nad Brytanią i Ga-

² Dioklecjan (Caius Aurelius Valerius Diocletianus), cesarz w latach 284-305. Przekonany, że nie może być dłużej tak, aby jeden cesarz przebywający stale w Rzymie decydował o wszystkich skomplikowanych sprawach Imperium (musiał spieszyć na zagrożone granice państwa, jego obecność była konieczna na wielu frontach), postanowił zmieniać miejsce pobytu, udając się ze swoją kancelarią i dworem wszędzie tam, gdzie wymagała tego sytuacja (w ciągu swego panowania odwiedził Rzym tylko raz), a jednocześnie usprawnić swoje rządy w drodze przekazania części obowiązków osobom o wysokim autorytecie. W 285 roku mianował swego rodaka z ziem naddunajskich, Waleriusza Maksymiana (Marcus Aurelius Valerius Maximianus) cezarem i gdy sam przybrał tytuł *Iovius* (Jowijski), Maksymianowi nadał tytuł *Herculius* (Herkulijski). Dioklecjan i Maksymian mieli odtąd działać wspólnie pod opieką swych boskich „ojców”. W następnym roku Maksymian otrzymał tytuł augusta w nagrodę za stłumienie rewolty w Galii. Chociaż przez wiele lat Maksymian wywiązywał się chwalebnie z powierzonych mu zadań, w 293 roku Dioklecjan postanowił jeszcze dalej posunąć podział władzy: podzielił się władzą cesarską z dwoma młodszymi dowódcami, Konstancjuszem Chlorusem (Flavius Valerius Constantius) oraz Galeriuszem Waleriuszem Maksymianusem (Galerius Valerius Maximianus). Podczas gdy Dioklecjan i Maksymian rządili Imperium jako współcesarze i nosili tytuły augustów, Galeriusz i Konstancjusz tytułowali się cezarami i zostali wyznaczeni następcami współcesarzy, Dioklecja-

lią. Jego matka Helena (Fulvia Iulia Helena), skromnego pochodzenia, była właścicielką zajazdu, zanim związała się z Konstancjuszem i została jego konkubiną. Konstancjusz porzucił ją około roku 293, kiedy to został cezarem i na polecenie Dioklecjana poślubił Teodorę, pasierbicę Maksymiana, ówczesnego drugiego augusta. W jakiś czas potem Konstantyn został wysłany na dwór Dioklecjana, gdzie spędził około dwunastu lat i otrzymał godność *tribunus primi ordinis*³. Najprawdopodobniej widziano w nim wówczas zakładnika gwarantującego lojalność swego ojca. 1 maja 305 roku Dioklecjan abdykował w Nikomedii, a Maksymian w Mediolanie, a władzę po nich objęli cesarowie Galeriusz i Konstancjusz jako *augusti*. Następnie cesarzami zostali na Wschodzie Gajusz Waleriusz Maksymianus Daja, a na Zachodzie Flawiusz Waleriusz Sewerus. Przy podziale terytorialnym Konstancjusz otrzymał Brytanię, Galie, Hiszpanię, jego zastępcę, cesar Sewer, Afrykę, Italię i Panonię; Galeriuszowi przypadła Azja Mniejsza, Maksymianowi zaś pozostałe prowincje azjatyckie oraz Egipt. Choć Konstancjusz zajmował w tetrarchii pozycję najwyższą, najlepiej na podziale władzy wyszedł Galeriusz, ponieważ za pośrednictwem Sewera mógł rządzić znaczną częścią Zachodu, a w dodatku wywierać presję na Konstancjusza, gdyż teraz on trzymał na swoim dworze w Nikomedii (dziś Izmir w Turcji) jego syna Konstantyna.

Konstancjusz, który rozpoczął w tym czasie w Brytanii wojnę z Piktaami i musiał tam się udać, korzystając z okazji zwrócił się do Galeriusza o zezwolenie jego synowi na udział w tej kampanii. Galeriuszowi trudno było odmówić prośbie, gdyż ryzykowałby wybuch wojny domowej. Konstantyn opuścił więc Nikomedię, ale podróżował forsownymi etapami, zabijając konie rozstawne na mijanych stacjach postojowych, gdyż podróżowanie przez terytorium Sewera było dla niego niebezpieczne, nawet gdyby Galeriusz nie podjął żadnej akcji. Dostał się szczęśliwie do swego ojca w Bononii (Boulogne) na początku 306 roku i wspólnie z nim odbył kampanię, w czasie której Rzymianie dotarli do północnej Szkocji. Wkrótce po tych sukcesach Konstancjusz zmarł w Eboracum (York), armia zaś okrzyk-

na i Maksymiana. Podział władzy między Dioklecjanem a pozostałymi tetrarchami miał charakter terytorialny. Dioklecjan zatrzymał dla siebie prowincje wschodnie, a Maksymianowi przyznał Italię, Afrykę i Hiszpanię. Zastępcę Maksymiana, cesar Konstancjusz, otrzymał Galie i Brytanię. Dioklecjan zachował pod swoją bezpośrednią władzą posiadłości rzymskie na Wschodzie oraz Egipt, swemu zastępcy i sukcesorowi, cesarowi Galeriuszowi, przydzielił większość krajów bałkańskich; por. M. CARY, H. H. SCULLARD, *Dzieje Rzymu*, tom II, tłum. J. SCHWAKOPF, Warszawa 2001, 365-369.

³ Por. LAKTANCJUSZ, *De mortibus persecutorum*, XVIII.

nęła augustem syna zmarłego, Konstancyntyna⁴. Ten przerzucił armię do południowej Galii, gdzie otrzymał wiadomość, że Galeriusz tytuł augusta przyznał Sewerowi, jemu zaś nadał tytuł cezara. Konstancyntyn chwilowo wyraził na to zgodę.

Sukces Konstancyntyna skłonił Maksencjusza, syna Maksymiana, do objęcia przywództwa rewolty w Rzymie. Maksencjusz nakłonił też ojca, który wcześniej abdykował, by powrócił na arenę polityczną i przyszedł mu z pomocą. W tej sytuacji Galeriusz wydał Sewerowi rozkaz marszu na Rzym, ale Maksymian wyparł go do Rawenny i tam wziął do niewoli. Maksencjusza proklamowano augustem (307 r.). W obawie przed zbrojną interwencją Galeriusza Maksencjusz i Maksymian starali się pozyskać życzliwość Konstancyntyna. Zawarty sojusz przypieczętowano ślubem córki Maksymiana, Fausty (Flavia Maxima Fausta), i Konstancyntyna. Musiał on jednak wcze-

⁴ Zgodnie z dotyczącymi sposobu obejmowania władzy w państwie przepisami, wydanymi przez Dioklecjana, Galeriusz powinien był teraz mianować nowego augusta i przydać mu nowego cezara. Niewątpliwie pierwszeństwo mieliby synowie Konstancyntusza z jego małżeństwa z pasierbicą Maksymiana, Flawią Maksymianą Teodorą, a mianowicie Dalmacyjusz, Hannibalian i Juliusz Konstancyntusz. Byli oni wprawdzie jeszcze bardzo młodzi, najstarszy miał dopiero trzynaście lat. Tymczasem następstwo objął Konstancyntyn, syn Konstancyntusza i jego nałożnicy Heleny, chociaż z punktu widzenia prawa był uzurpatorem. EUMENIUSZ (*Panegyrici*, VII) mówi o nim w swoim panegiryku jako o prawowitym następcy, powołując się na pochodzenie Konstancyntyna z rodu wielkiego Klaudiusza Gockiego: „Świetność twojego rodu jest tak wielka, że nawet cesarstwo nie może nadać ci większej godności [...]. Ani przypadkowa zgoda innych, ani jakaś niespodziewana łaska nie uczyniły cię władcą; zasłużyłeś na władzę z urodzenia jako dar bogów” (cyt. za: J. BURCKHARDT, *Czasy Konstancyntyna Wielkiego*, tłum. P. HERTZ, Warszawa 1992, 210). Trudno ustalić, czy jego ojciec bezpośrednio upelnomocnił go jako następcę; może wezwał do siebie znajdującego rzemiosło wojenne, teraz już trzydziestodwuletniego syna tylko po to, by stał się obrońcą bezradnej rodziny. Inni autorzy, jak EUZEBIUSZ, LAKTANCJUSZ (*De mortibus persecutorum*, 24) i OROZJUSZ piszą o następstwie Konstancyntyna jako o czymś oczywistym. W istocie to żołnierze jego ojca obwołali go imperatorem augustem – tak twierdzi EUZEBIUSZ, *Historia kościelna*, VIII, 13, 14: „Syn jego, Konstancyntyn, został zaraz od samego początku obwołany przez żołnierzy najwyższym cesarzem i augustem, a już dawno przedtem przez samego Boga, Króla Najwyższego”. Ostatecznie rozstrzygnął o tym pewien przywódca Alamanów imieniem Krokus, którego Konstancyntusz przyjął do służby wraz z jego ludźmi szycując się do wojny z Piktami. Wspomniany wyżej EUMENIUSZ opisuje całe wydarzenie następująco: „Już kiedy po raz pierwszy ukazałeś się, jadąc konno, żołnierze narzucili ci, płaczącemu, purpurę na ramiona [...]. Chciałeś ująć przed tą oznaką żarliwego przywiązania i spiąłeś konia ostrogami; ale, mówiąc szczerze, był to młodzieńczy błąd! Jakież bowiem rumak byłby dość szybki, aby unieść cię w dal od władzy, która cię ścigała?” (cyt. za: J. BURCKHARDT, *op. cit.*, 210). EUZEBIUSZ (*Życie Konstancyntyna*, I, 22 i 24) wskazuje na różnicę między Konstancyntynem a pozostałymi cesarzami, mówiąc, że gdy tamci zostali wyniesieni za zgodą innych, ów otrzymał władzę od samego Boga.

śniej odsunąć od siebie Minerwinę, swą dotychczasową konkubinę, z którą miał syna Kryspusa (Flavius Iulius Crispus). Zgodnie z przewidywaniami Galeriusz dokonał wkrótce inwazji na Italię, ale nie mając dostatecznych środków, by zaatakować Rzym, wycofał się, a uwięziony Sewer został skazany na śmierć. Tymczasem przeciwko własnemu synowi zwrócił się Maksymian: pod koniec 307 roku udał się do Rzymu i po kilku miesiącach wspólnych rządów starał się obalić Maksencjusza, zdzierając nawet z niego purpurową szatę cesarską. Jednakże po stronie jego syna stanęło wojsko, a jego samego zmusiło do ucieczki na dwór zięcia, Konstantyna, i pozostawienia Rzymu w rękach Maksencjusza (początek 308 r.).

W tej sytuacji Galeriusz podjął próbę dokonania nowego podziału władzy i zwrócił się do Dioklecjana, aby powrócił do życia publicznego i wziął udział w spotkaniu w Carnutum (listopad 308 r.); uczestniczył w nim także Maksymian. Dioklecjan odmówił przywdziania po raz drugi purpury cesarskiej i nakłonił też Maksymiana do ponownej abdykacji. Galeriusz mianował więc drugim augustem Licyniana Licyniusza (Valerius Licinianus Licinius), oddając mu spuściznę po Sewerze: Italię, Afrykę i Hiszpanię. Maksyminus Daja pozostał cezarem wschodnich obszarów Imperium, a Konstantyn musiał zadowolić się godnością cezara z władzą tylko nad Galią i Brytanią. Ponieważ cesarowie nie przyjęli tytułów „synów augusta”, którym Galeriusz chciał zaspokoić ich ambicje, w końcu w 310 roku musiał ustąpić i przyznać zarówno Konstantynowi, jak i Maksyminowi godność augustów. Od tej chwili Cesarstwo miało czterech augustów (Galeriusza, Licyniusza, Konstantyna i Maksymina), Maksencjusz natomiast, mimo że rządził Italią, Afryką i Hiszpanią, nie wszedł do grona współwładców.

W 310 roku zniknęła z politycznej szachownicy jedna z najważniejszych figur. Konstantyn musiał stawić czoło rebelii (309 r.) przeciwko sobie, zorganizowanej w południowej Galii przez swego teścia, Maksymiana, który próbował po raz kolejny powrócić do władzy, tym razem jego kosztem. W Arelate (dziś Arles), niedaleko ujścia Rodanu, dokonał zamachu stanu – przywdział purpurę i proklamował się augustem. Jednocześnie zawładnął skarbem cesarskim i wysłał pisma do wszystkich jednostek wojskowych z wezwaniem, aby opowiedziały się po jego stronie. Trzon armii Konstantyna stał wówczas w rejonach niezbyt odległych od Arelate, na granicy alpejskiej, zapewne z obawy przed nagłym atakiem Maksencjusza. Uzurpator rozpuścił też pogłoskę, że Konstantyn zmarł. Aby zdobyć poparcie żołnierzy, hojnie szafował pieniędzmi. Dzięki tym zabiegom uzyskał tylko tyle, że niektóre kohorty i legiony przyjęły postawę wyczekującą; nowego władcę uznały oddziały straży przybocznej. Po opuszczeniu Arelate Mak-

symian przeniósł się do Massalii (dziś Marsylia), gdzie został obleżony przez Konstantyna – w końcu opuszczony przez znaczną część swoich żołnierzy poddał się w następnym roku. Według relacji Laktancjusza⁵ żądny władzy Maksymian nie poprzestał na nieudanej próbie obalenia swojego zięcia, lecz usiłował własnoręcznie go zamordować, namawiając swą córkę, Faustę, aby pozostawiła otwarte drzwi do ich sypialni. Ta jednak okazała lojalność swojemu mężowi, uprzedzając go o zamiarach ojca, w konsekwencji czego Maksymian został przyłapany na gorącym uczynku i zgładzony. Według Laktancjusza pozwolono mu jedynie wybrać rodzaj śmierci, według innych źródeł popełnił samobójstwo.

5 maja 311 roku Galeriusz zmarł w Sardyce w Mezji wskutek choroby zesłanej, w jego przekonaniu, przez chrześcijańskiego Boga, którego tak bezlitośnie prześladował. W przyływie skruchy ogłosił edykt, w którym nakazywał tolerancję wobec chrześcijan, przyznając w nim, że władza państwowa w swej walce przeciwko chrześcijanom spotkała się z niepowodzeniem i w zakończeniu prosił dotychczas prześladowanych, aby wstawiłi się za nim do swojego Boga⁶.

Czterech pozostałych władców starało się zająć przed czekającą ich rozgrywką możliwie najkorzystniejsze pozycje. Maksyminus Daja najechał Azję Mniejszą, uprzedzając Licyniusza, ale wkrótce doszedł z nim do porozumienia. Konstantyn natomiast, w przewidywaniu konfliktu z Maksencjuszem, zawarł układ z Licyniuszem, który zaręczył się z jego siostrą Konstancją. Maksyminus z kolei sprzymierzył się z Maksencjuszem. Na początku 312 roku wypowiedziano wojnę, Konstantyn opuścił Galie, by zaatakować Maksencjusza w Italii.

Chociaż Konstantyn miał armię znacznie słabszą – Maksencjusz dowodził wojskami dwa, a może nawet cztery razy silniejszymi – to jednak uderzył od razu z wielkim impetem. Główne siły Maksencjusza zajęły pozycje w okolicy Werony. Konstantyn przeprawił się przez Mont Cenis i zadał Maksencjuszowi kilka dotkliwych klęsk; następnie padł Turyn, skapitulował też Mediolan. Wtedy Konstantyn posunął się w stronę Werony, odnosząc w pobliżu tego miasta decydujące zwycięstwo i stając się panem północnej Italii. W przewidywaniu obleżenia Rzymu Maksencjusz przygotował miasto do obrony: sprowadził duże zapasy żywności, wzmocnił mury. Później jednak zmienił plany i zdecydował się zmierzyć z przeciwnikiem na otwartym terenie, być może nie ufając ludności stolicy. Poprowadził

⁵ Por. LAKTANCJUSZ, *De mortibus persecutorum*, XXX.

⁶ Por. EUZEBIUSZ, *Historia kościelna*, VIII, 17, 3-10.

Polecamy książki wydane w serii „Źródeł Myśli Teologicznej”

1. Orygenes, *O zasadach*, 1996
2. Św. Atanazy, *Listy do Serapiona*, 1996
3. Pamfil, *Obrona Orygenesesa*, Rufin, *O sfalszowaniu pism Orygenesesa*, 1996
4. *Trójca Święta*. Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, Hipolit, *Przeciw Noetosowi*, 1997
5. Teodeoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*, 1997
6. Orygenes, *Korespondencja*, 1997
7. Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostoelskiej*, 1997
8. Św. Hieronim, *Komentarz do Księgi Jonasza*, 1998
9. Teodoret z Cyru, *Komentarz do I i II Listu do Koryntian*, 1998
10. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, cz. 1, 1998
11. Grzegorz Cudotwórca, *Mowa na cześć Orygenesesa*, 1998
12. Grzech pierwotny. Augustyn, *Proces Pelagiusza*, 1999
13. Mariusz Wiktoryn, *Dzieła egzegetyczne*, 1999
14. Teodoret z Cyru, *Komentarz do listów do Galatów, Efezjan, Filipian i Kolosan*, 1999
15. Pelagiusz, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 1999
16. Orygenes, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, 2000
17. Demonologia w nauce Ojców Kościoła. Hipolit, *O antychryście*, 2000
18. Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 1; hom. 1-40), 2000
19. Ambrozjaster, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 2000
20. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów do Tes., Tym., Tyt., Filem. i Hebr.*, 2001
21. Św. Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarne*, 2001
22. Klemens Aleksandryjski, *Wypisy z Theodota*, 2001
23. Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 2; homilie 41-90), 2001
24. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom I, 2001
25. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza* (cz. 2), 2002
26. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom II, 2002
27. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, 2003
28. Ambrozjaster, Hieronim, Pelagiusz, *Komentarze do Listu do Tytusa*, 2003
29. Rufin z Akwilei, *Obrona przed zarzutami Hieronima*, 2003
30. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom III, 2003
31. Św. Ambroży, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, 2004
32. Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, 2004
33. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, 2004
34. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do błogosławieństw*, 2005
35. Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, 2005
36. *Korespondencja między chrześcijaninem a muzułmaninem*, 2005
37. *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom I), 2006
38. Augustyn z Hippony, *O chrzcie*, 2006
39. Grzegorz z Nyssy, *O stworzeniu człowieka*, 2006
40. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce męczeńskie*, 2006
41. Św. Jan Chryzostom, *Mowy przeciwko judaizantom i Żydom. Przeciwno Żydom i Hellenom*, 2007
42. *Konstytucje apostoelskie*, (Synody i Kolekcje Praw, tom II), 2007
43. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, 2007
44. Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstancyntyna*, 2007